

Стефан Тончев, Илиана Димова

ТЕОРЕТИЧЕН И ПРАКТИКО-ПРИЛОЖЕН МОДЕЛ ЗА ДИГИТАЛИЗАЦИЯ НА РЕЛИГИОЗНОТО ОБРАЗОВАНИЕ.

Примерът с видео – уроците по вероучение на неделното училище към храм „Света Троица“ в гр. Стара Загора

Stefan Tonchev Stefanov, PhD, Senior Assistant Professor, Department of Pedagogical and Social Sciences, Faculty of Pedagogy, Thrakia University. E-mail: stefan.tonchev@trakia-uni.bg. Author ORCID Identifier: 0000-0002-8835-3075.

Iliana Dimova Dimova, PhD, Department of Historical and Practical Theology, Faculty of Orthodox Theology, St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tynovo.

Abstract: *A Theoretical and Practically Applied Model for the Digitalization of Religious Education. The Example of Video-Based Religious Lessons from the Sunday School at the “Holy Trinity” Church in the City of Stara Zagora.*

The article presents the opportunities and challenges faced by religious education in light of current issues in education within a digital environment, particularly during times of pandemic. As a model for overcoming these problems, the article proposes the use of digital educational technologies and media pedagogy. Based on a theoretical analysis of the current state of research and many years of practical experience in denominational religious education, a practice-oriented model for religious instruction is presented, grounded in the principles of media pedagogy and educational digitalization. This model has been implemented at the church school for religious education at the “Holy Trinity” Church in the city of Stara Zagora. The description is supplemented by an analysis of the real possibilities, effective practices, and key cognitive processes applied in modern digitalized education.

Keywords: *religious education, digitalization of education, media pedagogy, media didactics, cognitive processes, video-based instruction, presentation, Sunday school*

През последните няколко години в световната образователна общност тече жива дискусия под общото мото „дигитализация и образование“¹. Терминът „дигитализация/цифровизация“ се използва в две тълкувания. От една страна, става дума за прехвърляне на информация от аналогова в цифрова памет. От друга страна, цифровизацията се отнася до промените, предизвикани от въвеждането на цифрови технологии или на базираните на тях приложни системи. Тези промени могат да се разглеждат на три различни нива:

(1) На индивидуално ниво цифровизацията води до промени в начините на работа и действие – както на работното място, така и в личното ежедневие. Виртуалната реалност променя работните процеси и изисква от потребителите да усвоят напълно нови умения. Информационните и комуникационните технологии размиват границите между професионалния и личния контекст. Социалните мрежи се използват за поддържане, както на лични, така и на професионални контакти. В съответствие с това, потребителите създават, както професионални, така и лични онлайн профили. Цифровите медии също така регулират местоположението и точките за достъп. В много професии мястото, където работите, става все по-малко важно. Това поставя нови предизвикателства пред работодателите и служителите, които трябва да действат на принципа на собствената отговорност: работещите от вкъщи например трябва да обмислят как да съчетават личния живот и работата.

(2) На ниво организации фокусът първоначално е бил поставен върху повишаване на ефективността в административната област. Днес цифровизацията оказва особено влияние върху свързването на компаниите в мрежа помежду им и върху свързването на компаниите с клиенти и доставчици. В резултат на това управлението на знанията придобива все по-голямо значение в обществата. Това се отнася до въпросите за генерирането, представянето и идентифицирането на знанието в рамките на една среда, както и за комуникацията с външния свят, която се осъществява динамично и реципрочно чрез социалните медии.

¹ Вж. Label, Silke, Knopf, Julia, Weinberger, Armin (Hg.), *Digitalisierung und Bildung*. Wiesbaden: Springer VS 2018. DOI 10.1007/978-3-658-18333-2

(3) На обществено ниво цифровизацията води до различни структурни промени. Особено в случаите на революционни иновации, които трайно променят обществото, дискусиите, относно използването на най-новите медии, са противоречиви и емоционални: критиците се опасяват от цифрово слабоумие, а привържениците говорят за цифрова трансформация. Това важи за всички сфери на живота, включително и за образованието.

Както е известно, образованието е „стимулиране на всички сили на човешкото същество, така че те да се развият чрез усвояване на света и да доведат до самоопределяща се индивидуалност и личност“ (Хумболт, У. (1792/1960)). Следователно, то е нещо повече от просто придобиване на знания – то е и процес на индивидуализация, чрез който хората формират своята личност. Факт е, че чрез цифровизацията може да се подобри качеството на предучилищното, училищното и на висшето образование. Появяват се нови предизвикателства и възможности въобще за получаване на образование. Цифровизацията е и възможност за по-нататъшно развитие на нови подходи в педагогиката и дидактиката на отделните предмети.

Тъй като сферата на цифровизацията и образованието е много обширна и разнообразна, целта на настоящата публикация е да покаже (доколкото е възможно в една статия) това разнообразие и да разгледа темата за връзката конкретно между цифровизацията и религиозното образование.

С въвеждането на новите технологии в класната стая, традиционните начини на учене са значително обогатени, а „повсеместно“, „неформално“ и „съвместно“ са само някои от ключовите думи, които се използват в определенията за него. Цифровите медии отварят процеса на преподаване както в класната стая, така и самата класната стая във времево и пространствено измерение. Новите медийни формати позволяват от една страна, нов начин на разглеждане на темите, свързани с религия, етика, интеркултурно образование и възпитание, а от друга повишават капацитета за саморефлексия на учителите и учащите се.

Религиозното образование и дидактиката, както и всички останали дисциплини, са изправени пред предизвикателството да кон-

цептуализират и размишляват върху интегрирането на цифровите мрежови медии в теорията и практиката. Това трябва да се направи поне в три измерения: в обучението с цифрови медии, в обучението за цифрови медии и в практикуването на конструктивно-критично медийно образование. Тази статия е пример за такъв опит и е конкретно посветена на споделена практика в разработването, тестването и оценяването на учебни презентации в областта на религиозното образование, като в същото време служи за насърчаване в търсенето и споделянето на модели за добра практика за развиване на потенциала и за добра реализация на извънкласни форми за религиозно образование, които са независими от времето и местоположението.

Цифровите (комуникационни) технологии се разпространяват в много области на живота, независимо от поколенията и местонахождението. Училището, като място за учене и живот на бъдещите поколения, участва в този процес на социално и културно развитие и промяна. В това отношение всички предметни дисциплини и дидактиката на предметите са изправени пред предизвикателството да интегрират дигиталните медии в образователно – възпитателния процес. В по-широк смисъл, всички педагози са призвани да изследват и концептуализират ученето с цифрови медии, ученето за цифровите медии, както и цялостното медийно образование в контекста на училището. На фона на дебатите за интегрирането на цифровите медии и преподаването на медийни умения, са необходими систематични медийно – педагогически изследвания за използването на цифровите медии в класната стая. Те трябва да отчитат специалните изисквания на дидактиката на всеки един отделен предмет.

Един добър европейски опит, свързан с дигитализацията на религиозното образование, е Вюрцбургският проект „Религиозното образование в един доминиран от медиите свят (RELab digital)“². Проектът е базиран на изследване, което е свързано с проучването „Медийното образование в германските училища“ на Инициатива D21. В неговите рамки се разработват предметно – специфични и предметно – дида-

² Nord, I. & Palkowitsch-Kühl, J. „RELab digital: Ein Projekt zu religiöser Bildung in einer mediatisierten Welt“. *Zeitschrift für Pädagogik und Theologie*, 69(3) (2017), 270-283. <https://doi.org/10.1515/zpt-2017-0031>

критически определения на връзката между християнската религия и медиите в смисъла на „религиозно образование в един доминиран от медиите свят“. От гледна точка на принципите на религиозното образование, в него е разработено и свързващото значение на медиите с отделните богословски дисциплини. Християнското богословие може да се смята за една от първите „медии“, в смисъла на етимологията на понятието медия (от лат. език – връзка, средство за масово осведомяване, съобщаване). На второ място, се разработват дидактически концепции, върху които се създават, тестват и оценяват сценарии за преподаване и учене. Твърди се, че съществуващите изследователски перспективи в областта на религиозното образование и практическото богословие вече се фокусират върху връзката между новите медии и религиите. Въпреки наличието на такива изследвания, се отчита, че липсва пренос в практиката на конкретни сценарии за преподаване и тяхната научна оценка и рефлексия. В този проект фокусът е върху аспектите на религиозното образование, които надхвърлят простото предаване на знания. Той разглежда житейския опит на учениците и стоящите пред тях екзистенциални въпроси (като живот, смърт, болест, вярата в Бога и т.н.) религиозно-педагогически осмислени в, чрез и със средствата на цифровите мрежови медии. Разглежда се също социалния опит и неговото значение, особено за емоционалното развитие на децата и младежите, както и процесите на формиране на ценностите им, които претърпяват дълбоки промени в процеса на трансформация на цифровизиращото се общество. Интуитивните потребителски интерфейси, като тези, предлагани от взаимодействието „човек – компютър“ (Web 3.0 in education), създават пространства и възможности, които трябва да бъдат разработени в смисъла на принципите на религиозното образование и религиозните дидактически концепции. В частност, един от изводите е, че трябва да се мисли за религиозно образование, ориентирано към преживяването, което не излиза от контекста на богословието, адаптирано за деца и младежи. Също така в този процес трябва да се имат предвид подходите на когнитивната, афективната и прагматично оформената промяна на

перспективата, теоретичната алтерност/другост (alterity)³, ориентирането към взаимоотношенията, емоционално – ценностната ориентация, межкултурните, междурелигиозните и, разбира се, медийно – светските дидактически концепции. Има значение и дидактическият облик на различните богословски дисциплини. Формирането на устойчиво религиозно образование, протичащо по конфесионално – сътруднически, контекстуален и приобщаващ начин, не противоречи на процесите в образованието, доминирано от медиите. Процесите на самосоциализация са характерни за обучението, ориентирано към медийния свят. В това отношение, в контекста на религиозното образование, следва да се изгради разширена концепция за образованието, тъй като тя може да се диференцира на формално, неформално и информално образование и да разглежда взаимодействието между извънкласните образователни модели с училищното образование. Резултатът от този подход е утвърждаването на медийното образование като съотносима към религиозното образование наука. В проекта от Вюрцбург има фокус и върху аспектите на обучението с цифрови медии и за цифрови медии. При изучаването на дигиталните медии, културните феномени във виртуалните реалности вече са

³ Alterity [анг. – алтерност; лат. alter – едното, другото от двете]. В областта на когнитивната психология и психологията на личността, терминът се използва по отношение на онези явления, в които Азът се сблъсква със своята външност и я конструира като друга, за да се увери в собствената си идентичност (идентичност и Аз). В основата си понятието за другост е свързано с понятието за идентичност. Идентичността на човека, която може да се опише като непрекъснат процес на изграждане, деконструиране и реконструиране, е резултат от взаимодействието на индивида със социалната среда. Тук възникват процеси на среща с възприемания друг, в които собствената идентичност може да бъде потвърдена, поставена под въпрос, (пре)намерена. Алтерността като понятие описва факта, че този възприеман друг не съществува свръхиндивидуално, а е конструиран въз основа на индивидуалния опит, концепциите за знание и саморазположението на човека (социален конструктивизъм). Другият, с когото човек се сблъсква, възниква във връзка с идентичността на самия него, а не независимо от нея. За разлика от концепциите за другостта, алтерността не е замислена по осъдителен или йерархичен начин, а набляга на процесите, които поражда Другия. Разглеждането на концепцията за алтерност също така дава яснота, че в ситуации на среща с Другия могат да бъдат инициирани процеси на рефлексия, свързани не само с идентичността, но и с ученето (идентичност и учене). – (пев. С.Т.) <<https://dorsch.hogrefe.com/stichwort/alteritaet>>, [Достъп: 01.02.2022 г.]

открити, и е установено, че християнската (и не само) религиозност има израз в медийното пространство. Темите за смъртта, траура и погребението например са в центъра на вниманието: смъртта и погребенията в компютърните игри (виртуално пресъздаване на автентични елементи от различни погребални култури); QR кодове върху надгробни плочи; Facebook като генератор на спомени. В допълнение към тези теми са разгледани и явления като блогите и конфликтите в интернет комуникациите. В областта на обучението с дигитални медии в проекта са налични първоначални планове на уроци и някои примерни приложения на методически постановки. В извънучилищните форми на религиозно образование е отчетено напреднало интегриране на медиите в процесите, а в различни модели са показани и възможностите на дигитално-интерактивните инструменти.

Тези съвременни изисквания и реалности в образованието, описани в проекта, не биха могли да бъдат спрени или отречени като процеси. Освен това те са допълнително ускорени от настоящата образователна реалност, опитваща се да запази и увеличи процента на функционалната грамотност на учащите се във време на пандемия. Ситуацията с Covid-19 в световен аспект налага реструктуриране, функционална промяна и преосмисляне на актуалността на учебните планове, тематичните разпределения и възможностите за провеждане на ефективен учебен процес в присъствена, дигитална и хибридна среда.

Църквата също е изправена пред предизвикателството да открие нови пътища и други перспективи в мисията си в съвременния свят. Богословието би трябвало да е отворено, дори предопределено да използва най-съвременните средства за комуникация или т.н. нови медии, тъй като именно новите медии винаги са били използвани и изиграват значителна и водеща роля в историята на християнската мисия: преводите на Священото Писание и богослужебните книги на различни езици; книгопечатането; разпространението на Священото Писание и други богословски четива.

Следващите разсъждения имат за цел да очертаят областта на компютърното и интернет базираното обучение от педагогическа и дидактическа гледна точка, за да покажат и обсъдят възможностите

и ограниченията на тази среда. Дидактическите и методически механизми за обучение се основават на резултатите от процесите на цифрово обучение в училище. Ще се опитаме да ги обясним с примера на обучението и възпитанието в едно неделно училище, проектирани и осмислени в контекста на дългогодишен опит. Отделните етапи на подготовка и изпълнение са представени по такъв начин, че да е възможно да послужат като пример и стимул да се разработят цифрови учебни среди (електронно обучение) и да се приложат в училища, прицърковни школи и курсове, без много допълнителни усилия. Ще бъде разгледан и въпросът за възможностите, които интернет базираното преподаване и учене могат да открият както за училищата, така и за неделните такива.

Необходимо е първо да се очертаят рамковите условия за учене и участие чрез т.н. хибридно преподаване (Blended Learning - смесено учене)⁴. Цифровото преподаване е представено като пример за уроци в неделното училище и е описан нашият опит в използването на дигитализирани учебни материали в учебно – възпитателния процес. Това дава възможност да споделим нашите мотиви, цели и методи за разработване и на по-нататъшни предложения за преподаване и учене с помощта на цифрови технологии в неделното училище.

В последните няколко години към много храмове в страната бе възродена традицията за провеждане на занимания по вероучение в прицърковните училища, които, от една страна, действат на принципа на клуб по интереси, а от друга, имат строго конфесионален характер и няма вариант участието в религиозния (живия) живот на църквата да бъде изключен от това обучение. То допълва и „образова“ вярата на децата, които посещават богослуженията в храма със или без своите родители. Неделното училище при храм „Света Троица“ в град Стара Загора се отличава със завидна 20-годишна история, която дава възможност цифровизирането на религиозното образование да се опира на опит, генериран с времето в практиката. Дори и в последните години на пандемия, заниманията бяха прекъсвани за определени периоди, но не и спирани напълно. Това доведе до жела-

⁴ Вж. Niegemann, Helmut, Weinberger, Armin, *Handbuch Bildungstechnologie*. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin 2020.

нието и предизвикателството да се измисли и осъществи един нов вариант на преподаване, който да е полезен, да бъде алтернатива (но не самостоятелна) на прекъсванията в учебния процес и същевременно да бъде в унисон с поставените от нас възпитателни и образователни задачи в обучението. Разбира се, дигиталната възможност и медийната обусловеност на процеса е вариантът, който бе избран за това начинание, но все пак, както бе споменато, уточняването на формата, предвид условията и целите, които сме си поставили, отне известно време.

Цифровото обучение, както и аналоговото преподаване и учене, се характеризират с отговорно отношение към дидактиката и методологията. Въпреки това, компютърно базираното обучение в частност се основава на квалификации, на които досега не е обръщано особено внимание в областта на практическото богословие: медийно образование и медийна грамотност. Тези ключови квалификации често не са или все още не са взети предвид в академичната подготовка на богословите и учителите по Религия според тяхното актуално значение. Медийната грамотност, в широк смисъл, е от значение не само за професионалния живот и дейностите през свободното време, но винаги се отнася и до повече комуникативни и социални умения и способности за активен социален и църковен живот. Затова и предаването на вярата чрез методи и средства, базирани на принципите на медийната педагогика и медийната/дигиталната грамотност, в нашата страна е изправено пред голямо предизвикателство, не само по времето и заради пандемията. Тя само ускори процесите и съкрати сроковете на реализация. Тук възниква въпросът каква е възможността и мотивацията за съответното дидактическо и методологическо структуриране на учебния процес?

Трябва да се направи уточнението, че избраната от нас форма за представяне на религиозните знания е съобразена с факта, че дигиталното образование не би трябвало да замени изцяло учебния процес, а да го надгради и да направи знанията, уменията и нагласите устойчиви във времето. Както беше споменато по-горе, тази форма бе избрана от нас да бъде алтернатива, но не със самостоятелен и самодостатъчен характер. Предвид извънредната пандемична обстановка, за

да улесним вероучителния процес в храм „Света Троица“, град Стара Загора, се спряхме на изработването на видео уроци, като решихме, че учебен процес в реално време в електронна образователна среда не би могъл на този етап да бъде провеждан. Тук веднага изникна и въпросът за това дали чрез видео уроците ще се постигне особено търсената днес в съвременното образование интерактивност? Изчерпателен отговор ще дадем на един по-късен етап, едва след като се получи по-голямо натрупване на уроци и обратна връзка, които ще дадат възможност с точност (до колкото е възможно) да се изчислят и обобщят резултатите. Въпреки това, имаме вече известна представа (базирана основно на отзиви от родителите), чрез която може да се направи положителна първоначална оценка на ефективността на този медиен вариант на заниманията по вероучение. Може да се твърди, че предвид добрата база, с която разполага неделното училище, много преди създалата се пандемична обстановка, в заниманията се използваха както презентации и анимационни филмчета с християнско съдържание, така и дигитален нагледен материал (икони, рисунки, картини, снимки на места). От тук се появи идеята, че най-лесният и същевременно най-полезен за нас би бил вариантът презентациите да се превърнат във видеа, предвид факта, че децата с лекота възприемат знанията, представени по този начин. Имахме няколко аргумента, които подкрепяха това начинание. На първо място, всички деца през седмицата учат онлайн (някои по половин, други по цял ден). Това създава неудобство на родителите, особено на по-малките деца – налага се да следят за активността и участието им в учебния процес. По традиция часовете по вероучение се провеждат след светата Литургия, защото по-голямата част от децата идват в неделя със семействата си в храма. Това създава една реална трудност, в условията на пандемия, те да се позиционират веднага след богослужението пред компютъра, за да участват в занимания в реална електронна среда. Но дори и да бъде фиксиран по-късен час, това не би могло да реши проблема с осигуряване на присъствието им, защото в настоящата реалност родителите се опитват през почивните дни изцяло да откъснат децата от устройствата и да им осигурят време за спорт или разходка сред природата. Вторият ни аргумент е

базиран на факта, че децата съвсем осъзнато разбират, че неделното училище е място, което те посещават абсолютно доброволно и често се е налагало дори да се осуetyава родителски натиск – когато детето няма желание да влезе в час или има друг приоритет в момента, той да бъде задоволен, за да не превръщаме вярата в насилствено наложени правила. Винаги сме намирали начини, на един по-късен етап, в друго време, да подчертаем ценността на изпуснатото и да засилим отговорността и желанието за присъствие в часовете, свързано с натрупването на осъзнато значими за децата знания и умения. Поставихме си за цел този процес да продължи и децата да имат възможност съвсем свободно да избират дали и кога да гледат видеата. И третият, но не на последно място аргумент бе, че знанията за християнството и църковния живот не бива да изглеждат остарели и неприложими в съвременния свят, а напротив – трябва да привличат и увличат децата, да впечатляват с актуалността на своята непреходност в живота. Това е цел, която сме си поставили „не от вчера“, предвид секуляризацията на съвременното общество и постмодерните тенденции при усвояването на определена нравственост и ценности.

От тук се появи другият проблем – изработването на видеа с висок процент на интерактивност изисква финансов ресурс и време, с които ние не разполагаме към момента. Има компютърни програми, с които биха могли да се изработят много добри интерактивни дигитални ресурси, които обаче изискват средства, обучение на учителите и известна практика, което ни подтикна към идеята, че е по-добре да намерим достъпен вариант, изпълним възможно в най-кратки срокове, с който също да успеем да постигнем възпитателните и образователните си цели. Така се стигна до идеята, че най-лесно изпълнимият, ефективен и същевременно достатъчно интерактивен вариант на медиен обучителен процес би бил изработването на видеа, базирани на Power Point – презентации. Програмата Power Point е достъпна за всеки и често използвана в съвременното образование.

Както вече беше изяснено няколко пъти, обучението не се подобрява просто чрез използването на нови медии и техники, а чрез интегриране на медийните и педагогическите аспекти в дидактическите концепции и смислено използване на предимствата на меди-

ите. Медийната дидактика се разбира и използва като еволюция на традиционното преподаване със специфични характеристики, структурни компоненти и темпо. Ефективното и ефикасното ѝ използване изискват критичен минимум от медийна/дигитална компетентност. Но това важи и за всеки дидактически процес. Следователно интернет като виртуална среда може да се използва като привлекателен и достъпен инструмент в образователния контекст. Ученето чрез преживяване е подчертано като търсена характерна особеност, свързана с електронното обучение, затова често е застъпено като концепция в иновативните съвременни образователни технологии. По този начин преподаването не се свежда само до теоретични обяснения, а се основава на опита и собствените преживявания. Виртуалната среда дава възможност за бърза и ориентирана към опита реакция.

С цел да не загубим интереса на децата и за да спазим принципа за учене чрез преживяване, изработихме алгоритъм, чрез който да създаваме видеата. Първият етап е свързан с подбор на текста. Както в реалния педагогически процес има минимум и максимум от знания, съобразени с възрастовите особености на децата, така и във видеата бе необходимо да се подбере обем от информация, която, освен че трябва да бъде изчерпателна и интересна, трябва да бъде достъпна и разбираема за деца, които не са на една и съща възраст. Подбраната информация се разделя на „слайдове“, като всеки слайд акцентира върху дадено важно, според нас, знание, свързано с темата. Тази информация не бива да бъде повече от 10 – 15 изречения на слайд. Освен това, около 30% от слайдовете е важно да съдържат въпроси, игри или пряко свързана с нашето неделно училище и реализацията на дейностите ни информация. Това допринася, както за доказано добрите резултати на ученето чрез преживяване, така и на чувството за принадлежност на децата към православната общност на старозагорския храм „Света Троица“. Вторият етап е намирането на изображения, онагледяващи информацията към всеки слайд. Важно е някои от тях да бъдат познати, а други не толкова, за да се постигне ефективност на процеса, съобразен с работната и оперативната памет, характеристиките, на които ще бъдат описани малко по-долу. Минаваме към третия етап, в който трябва от текста на всеки слайд

да извадим едно, или максимум две изречения, в които е кодирана най-важната информация на слайда. Тя представлява преразказан в едно изречение най-важния акцент, който се надяваме да попадне в дълготрайната памет на децата и който ще се визуализира на екрана. Следващият, четвърти етап е дизайнът, оформянето на всеки слайд, като картинката (изображението) е добре да предхожда текста. Както в реалния учебен процес, преди да започнем да разказваме за някого или нещо, ние го онагледяваме. Пример: преди да започнем да разказваме на децата с живота на Васил Левски, ние поставяме пред тях картина или негов портрет. Няма работещ вариант, в който учителят да говори за нещо и след като приключи изложението си, тогава да го онагледява. Ако картинките, подходящи за даден слайд в презентацията, са повече от една, то тогава те трябва така да бъдат разположени, че да създават усещането на принадлежност (допълнение) на текста към тях, а не обратното. Петият етап е записването на звук към всеки слайд или първоначалната информация, която сме конкретизирали по слайдове за видео урока, да бъде дублирана. Остава последният, шести етап – програмата Power Point дава възможност готовата вече презентация да бъде обърната в MP4 формат, което всъщност я превръща във видео урок. Така последователното представяне на информация в слайдовете се поднася по-плавно. Тя се възприема едновременно с няколко сетива, не противоречи на дидактичните принципи в научно – образователен аспект, и в същото време създава усещане у децата, че са прекарвали пълноценно времето си с едно любимо занимание от свободното време – гледането на филм.

Необходимо е да разгледаме различни сценарии и фази на обучение според медийната дидактика⁵, приложени в изработването и

⁵ Медийна дидактика като преподаване и учене с медии се обсъжда двупосочно от изследователите с оглед на нейното позициониране спрямо медийната педагогика, но също и спрямо общата дидактика. Основният въпрос е дали това е поддисциплина или съседна дисциплина. По отношение на общата дидактика, напр. В. Kerres стига до заключението, че медийната дидактика не може да бъде разглеждана като подобласт на общата дидактика, тъй като тя не е обвързана с институционален контекст и включва и неформални процеси на учене (например учене в класната стая) чрез образователен софтуер, компютърни игри, предложения на Web 2.0 и т.н. и по този начин излиза извън обхвата на общата дидактика. Крон и Софос (2003) твърдят, че предметната област на дидактиката обхваща всички организирани формал-

използването на дидактичните материали в неделното училище към храма ни, за да обосновем тяхната ефективност, приложимост и актуалност. Поради невъзможност в това кратко изследване да се опишат всички елементи на медийната педагогика и приложението им, в следващите редове ще се опишат само тези, които пряко сме използвали в нашите дидактични материали.

Обучение с текст, изображение и звук⁶

Как работи обучението с използването на новите медии като цяло и конкретно с възприемането на текст, изображение и звук? Когато се разработват учебни медии, трябва да се вземе предвид начина, по който се получава и обработва информацията от медиите: Какво е важно? Полезно и ефективно ли е един обучителен материал да се насочи към възможно най-много канали за възприемане? Къде са границите на капацитета за обработка? Могат ли фундаменталните открития на различните науки за обработката на информация от човека да ни послужат като указания за дизайна на подготовката на информация в използваните от нас нови медии?

Пример: „В рекламната брошура на доставчик на електронно обучение ще намерите следните твърдения: Обучение с мултимедия - чрез очите и ушите - директно в мозъка! Учене чрез множеството сетива са оптимално проектирани за устойчиво учене и увеличават ученето, основано на факти. Резултатът е голям успех в обучението както за децата, така и за възрастните! Всички текстове в нашите учебни продукти са с аудио и включват видеоклипове с инструкции. Учениците могат да избират да четат текстове или да слушат аудиозаписи. По този начин нашите предложения за обучение са оптимално пригодени за всички учащи: всеки да намери най-подходящата форма!“

ни и неформални процеси на преподаване/учене и че медийната дидактика следва да се разглежда като подобласт на общата дидактика.

⁶ Kerres, M. 5. *Lernen mit Text, Bild und Ton. In Mediendidaktik: Konzeption und Entwicklung digitaler Lernangebote.* Berlin, Boston: De Gruyter Oldenbourg 2018, 169-190. <https://doi.org/10.1515/9783110456837-181>

Някои от тези твърдения може да звучат правдоподобно, но дали това е вярно? Има ли значение за ученето каналът за възприятие, чрез който те да бъдат представени? Полезно ли е аудио дублирането на текст за ученето? Има ли наистина предимства наличието на множество канали за възприемане в обучението? Как можем да се справим с въпроса за ефективното предоставяне на знания?

По-долу ще разгледаме критично тези твърдения и ще се забележи, че аргументите към тях, макар и често срещани на практика, са проблематични. Затова е необходимо да се имат предвид характеристиките на когнитивните процеси внимателно да се подбере начина, по който обучението се осъществява с помощта на медиите.

Характеристика на времето, в което живеем е, че е все по-лесен и масов достъпът до информация, в това число и учебна такава. За да се превърне в полезно знание тази информация трябва да премине през работната памет. По-голямата част от информацията, постъпила в работната памет се забравя веднага. За да може информацията да се прехвърли в дългосрочната памет, съответно в знание, в работната памет трябва да се извършат определени процеси. Тези процеси трябва да бъдат стимулирани, за да може обучението да работи. По-долу е обяснено как работи работната памет и защо е толкова важно да се вземат предвид границите на капацитета на работната памет, когато се планира възможност за учене.

Разграничението между оперативна/работна и дългосрочна памет води началото си от Allan Baddeley (1999). Дългосрочната памет може да съхранява знания в почти неограничени количества. Това се постига чрез групиране на знанията във все по-големи смислови единици. Работната памет, от друга страна, е силно ограничена в своя капацитет. Дали знанието може да бъде прехвърлено в дългосрочната памет зависи от начина, по който то се обработва в работната памет.

Информацията, получена по сензорните канали, се съхранява временно и за кратко време в т.нар. сензорни регистри: слухова информация до три секунди; визуална информация за по-малко от една секунда. Работната памет може да извлича информация от спомените, като фокусира вниманието си върху конкретна информация. Освен това те остават там за съвсем кратко време: достъпът до тях може

да продължи само до 30 секунди, ако те не се обработват активно. Работната памет има малък капацитет: оказва се, че само около пет елемента могат да бъдат съхранени в паметта едновременно.

Фигура 1: Когнитивна обработка на информацията. (Предпоследният етап от обработването на информацията, така наречената схема⁷, съдържа етапи на компилиране и разработване, преработване (elaboration⁸))

Но какъв е елементът, който може да бъде запазен в работната памет? Какво представлява даден елемент, зависи от опита и знанията, които човек вече притежава. За начинаещите например, отделните научни теории са трудни за обработка и разбиране, съответно за запомняне. За експерта това е набор от твърдения, които той разбира като отделната смислова единица съотнесена към цяло, която той може да актуализира и обработва. Чрез многократното занимание с обекта, към който се съотнася един елемент се създават по-големи сетивни единици: експертът е обединил информацията в по-големи единици (парчета – chunks⁹), към които може да добавя нови.

⁷ schema „схема“ (в социалните науки и менталните структури) е сбор от процеси, които индивидът използва, за да организира знания и да ръководи когнитивните процеси и поведение. <<https://www.britannica.com/science/schema-cognitive>> [Достъп: 01.02.2021 г.]

⁸ elaboration – „разработване, преработване“ е процесът на интерпретиране или разкрояване на информация, която трябва да бъде запомнена, или на свързването ѝ с друг материал, който вече е известен и е в паметта. Моделът на нивата на обработка на паметта гласи, че нивото на обработка на информацията в процеса на нейното обработване влияе както върху продължителността на нейното запазване в паметта, така и върху лекотата на нейното извличане. <<https://dictionary.apa.org/elaboration>>, [Достъп: 01.02.2021 г.]

⁹ chunking - процесът, при който умът разделя големи части от информацията на по-малки единици (парчета), които по-лесно се запазват в краткосрочната памет. В резултат на това прекодиране един елемент в паметта (напр. ключова дума или ключова идея) може да означава множество други елементи (напр. кратък списък от свързани точки). Смята се, че капацитетът на краткосрочната памет е постоянен по отношение на броя на отделните единици, които тя може да съхранява, но са-

Разработване и автоматизиране на схеми

Какво се случва с информацията, която може да се съхранява в работната памет? Провеждат се различни процедури за обработка, от които зависи дали информацията може да бъде прехвърлена в дългосрочната памет или не. Ученето се разбира като поетапно развитие на схемите, при което се извършва разширяване или промяна на съществуващите схеми (теорията на Жан Пиаже за асимилацията и акомоцията). Ученето винаги се основава на съществуващите знания и е успешно само когато новата информация е свързана с предишни знания от дългосрочната памет: изработването на схеми свързва новото със старото. За тази цел трябва да се активират вече съществуващи схеми от дългосрочната памет. Друг процес е автоматизацията на схемите. Много когнитивни процеси са превърнати в рутинни и протичат автоматично без съзнателна намеса. Те не натоварват допълнително работната памет. Процесът на автоматизиране на схемите се нарича също компилация. С цел да се постигне максимално ефективен когнитивен процес трябва да се вземе предвид капацитета на когнитивното натоварване (Cognitive Load).

Натоварване на работната памет може да се получи от предизвикателството на самата задачата (Intrinsic Load), което ни води към въпроса: Колко елемента трябва да бъдат запазени в работната памет едновременно, за да бъдат обработени? Тук има две възможности:

- ✓ няколко елемента: например при изучаването на лексиката трябва да се усвоят много отделни елементи, но те могат да се обработват само последователно в работната памет

- ✓ много елементи: например за разбирането на сложен текст голяма част от него трябва да бъде усвоена в работната памет, за да може да се свърже със съществуващите понятия в дългосрочната памет. При висока степен на интерактивност на компонентите много елементи трябва да са достъпни едновременно, за да може да се работи по задачата ефективно.

мите единици могат да варират от прости части (например отделни букви или цифри) до сложни части (например думи или фрази). Точният брой на запомнените парчета зависи от размера на всяко парче или от съдържащите се във всяко парче субединици. <https://dictionary.apa.org/chunking> [Достъп: 01.02.2021 г.]

Когнитивно натоварване може да бъде причинено и от самия процес на учене. То е наречено *Germane Load* и се отнася до обработката на материала чрез разработване и компилация, необходими за усвояване на нова информация в работната памет. Тези процеси подкрепят схемата и автоматизацията и допринасят за съхранение в дългосрочната памет. Те трябва да бъдат изпълнени, насочени от самия обучаем и да изискват от него умствени усилия. Wolfgang Schnotz (2007) споменава дейностите, които помагат:

- активно търсене на модели в учебния материал с цел формиране на когнитивни схеми;
- реструктуриране на материала за решаване на задачата по-лесно, активно прилагане на стратегии за обучение (стратегии за обучение, които все още не са автоматизирани);
- метакогнитивни процеси, които наблюдават собственото мислене и учене.

При процеса на формиране на схеми чрез разработване е важно да се автоматизира схемата чрез компилиране и да се премахне натоварването, което не е съществено за процеса чрез избягване на несъществените подробности.

Важно е да се отчетат и някои особености на работната памет. Понякога е необходимо да се търси разтоварване на работната памет като определен брой елементи се разчленяват на по-малки части. Несъществените детайли могат да бъдат минимализирани. При предаване на информация, която е нова и непозната за обучаемите, е необходимо да се отчита фактът, че множеството непознати факти водят до претоварване ѝ. Но също и да се отчита, че ако не бъде предизвикана когнитивна активност, има голяма вероятност обучаемия да загуби интерес.

Въз основа на очертаните резултати от психологическите изследвания на обучението могат да бъдат изведени някои основни принципи в дизайна на медиите за цифрово обучение. Обобщено казано действителните учебни процеси (разработване, компилация) се случват когато те бъдат целенасочено стимулирани. Тя се получава когато се отчете внимателно принципът „колкото повече, толкова по-добре“. Тук възниква въпросът за внимателното кодиране на информацията

така, че тя да бъде разпозната от различните сензорни канали в човека и да послужи ефективно за постигане на целите на обучението. Например, двойното кодиране на информация чрез текст и изображение може да подпомогне ученето. Това важи с особена сила за хора с малко предварителни познания. При напредналите ученици този ефект може да се обърне: представеното изображение може да попречи на други картинни представи, които учащите вече са изградили. За да не се случи това, тук трябва да се спазва принципът „представяне на изображението преди текста“, т.е. снимките трябва да бъдат поставени преди съответния пасаж от текста. Картинката служи на начинаещите най-вече като организационна помощ и опорна точка, която подпомага обработката на текста. След това текстовете се интегрират в картинната информация. Ако картинките са представени след текста, те могат да нарушат вече изградените картинни представи.

Опитът показва, че не е добре да се представя информация, която е кодирана едновременно по звуков и визуален начин. С други думи казано, текстът, предложен за четене на екрана, не трябва да се чете едновременно с това от говорителя. Ако текстовете, представени на екрана, се четат на глас от говорител, това ненужно натоварва работната памет. Това се отнася както за представянето на екрана, така и за лекциите. Текстовата информация, представена на слайдове, не трябва да се чете от представящия. Слайдовете трябва да съдържат предимно графични и картинни изображения, скици, формули или данни, които визуализират представения текст, за да подпомогнат многократното кодиране. Добре е също така да се обясняват прости илюстрации с текст, а по-сложни илюстрации – аудио. За графики и илюстрации, които са прости за целевата група, в графиката могат да бъдат включени текстови обяснения. Те могат да бъдат представени и в текста след графиката – в пространствена близост до нея. Ако илюстрацията е сложна и трудна за разбиране, тя трябва да бъде придружена от обяснителен аудиозапис.

Изпускане на излишното

Начинаещите се затрудняват да разграничат релевантната от нерелевантната информация. Това ненужно натоварва работната им

памет. Ето защо, особено при тази целева група, трябва да се избягват усложненията (езикови или визуални) и с малко повече практически опит да се намали броят на сложните изображения. За начинаещите е благоприятно съдържанието да бъде представено чрез прости картинки или поредици от картинки, чрез скици или диаграми вместо снимки, реалистични компютърни анимации или видеозаписи. Намалението на обема и сложността трябва да подчертае и илюстрира това, което е важното. Това улеснява начинаещите да разберат тежестта на информацията и облекчава работната памет.

Представяне на свързаната информация в пространствена и времева близост

Информацията, която фактически принадлежи една към друга, трябва да бъде поставена и близо една до друга. В графиката обясненията е най-добре да бъдат разположени в рамките на графиката и близо до учебния елемент. При аудио и видеозаписите свързаната информация трябва да следва плътно една след друга във времето (принцип на близост).

Избягване на излишна информация в комбинацията от изображение и текст

Информацията, представена в изображение или графика, не трябва да се повтаря поотделно и по един и същи начин в непрекъснатия текст. Обяснителният текст трябва да се отнася до графиката или илюстрацията – колкото е възможно по-близо до нея. Обяснителният текст може също така да обобщава или коментира съдържанието. Въпреки това не трябва да възпроизвежда изцяло съдържанието: трябва да има разлика между изявлението на графиката/изображението и обяснението в текста.

Информация за важността на елемента чрез референции

Външните характеристики на дизайна могат да се използват, за да

се види важноста на информацията. По този начин може да се изясни кои са централните твърдения на даден текст, които непременно трябва да се научат.

Лично обръщение към учащите

Личното обръщение към обучаемия може да има положителен ефект върху процеса на учене. Той трябва да бъде дозиран по подходящ начин и да бъде отделен от действителния учебен материал, напр. във въведението или във визуално отделено текстово поле.

Създаване на връзка със средата на живот

Възможно, полезно и ефективно е да се направи препратка към живота или света на ученика: обучаемите да разберат дали и как учебното съдържание може да се превърне в значимо за техния живот или за тяхната (по-късна) професионална дейност. Това води до по-дълбоко ангажиране на обучаемия с темата.

Общуване със средна трудност

Съответно резултатите имплицитно предават послание за нивото на трудност на предлаганото обучение. Ако предложението за обучение се счита за твърде лесно желанието за учене и умствените усилия, вложени в ученето, намаляват. Принципът на приложимост изисква средно ниво на трудност: да се съобщи на учащите, че трябва да положат усилия, за да усвоят учебното съдържание. Необходимо е да се изгради очакване, че учащите ще успеят да усвоят учебното съдържание, ако положат усилия.

Съобразяване на сложността на задачата с познавателния капацитет

Работната памет е натоварена от броя на елементите, които трябва да се обработват едновременно. Сложността може да се намали, ако информацията се раздели на няколко параграфа или задачи. Това

зависи от нивото на експертност, което учебното съдържание изисква от работната памет, т.е. колко сложни са отделните елементи, които могат да се обработват едновременно в работната памет.

Тук е мястото да се направи важно уточнение по отношение на видовете обучение: идеята, че съществуват визуални, слухови и тактилни видове учене, е изненадващо широко разпространена сред обществото. Предполага се, че съществува трайно във времето предпочитание на хората да възприемат информация с предимство чрез определен канал за възприемане. Според наличните данни това предположение не може да бъде обосновано, а в научната дискусия тази теория се приема за неточна. Все пак трябва да се уточни, че в зависимост от ситуацията може да се избере определен вариант на представяне: учащите могат да предпочитат визуално или чрез аудио представена информация в конкретна учебна ситуация. Това дава основание да се предостави избор между слухово и визуално представяне в slide – презентация, т.е. да се избере да се слуша ли лекцията като аудиофайл или да се прочете на екрана. Начинаещите ще предпочетат звуковото представяне, а напредналите – текста, защото го възприемат по-бързо. От ситуационното предпочитание на формата на представяне не може да се заключи, че съществува приоритет, който се запазва във времето, като личностна черта. Няма доказателства, че хората трайно предпочитат формати на представяне, които се възприемат по определени перцептивни канали.

Другото уточнение, което трябва да се изтъкне е базирано на твърдението, че поколението на така наречените „дигитални туземци“ (digital natives), които са израснали с компютри и всякакви дигитални устройства, се характеризира от произтичащия от това твърде различен опит от този на техните родители, т.е. в резултат на този опит, мозъкът им се формира и функционира по качествено различен начин. Тяхното мислене вече не функционира по линейно-аналитичен начин, а подобно на интернет е организирано в множество връзки и може да обработва информация паралелно, т.н. концепция за нелинейно/латерално мислене.

Други учени твърдят, че липсват каквито и да било доказателства за твърдението, че мозъкът, мисленето, чувствата и ученето на мла-

дото поколение ще функционират качествено различно, въпреки че цифровизацията все повече прониква в ежедневието ни. Човешкото възприятие и учене са способности, които са се променили твърде малко през последните хилядолетия.

Заклучение

Тези научно обосновани и изследвани в практиката различни гледни точки и твърдения, дават широко поле за реализация на един креативен, ефективен и адекватен на съвременната реалност учебен процес по религиозно възпитание в електронна среда. Съвременният силно технологизиран свят открива нови хоризонти в интегрирането на дигиталните медии в религиозното образование и неговата рефлексия в този контекст. Някои учители вече използват изцяло интерактивни ресурси в обучението по религия и християнски ценности, изработени съвместно с децата, чрез компютърни програми, които се изучават и са заложили в учебната програма по информационни технологии за начален етап на образование. Отличен пример за този подход са колегите от Общински детски комплекс – гр. Варна, които представиха изработените от тях дигитални ресурси на конференцията „Преподаване на религия онлайн. Опит, предизвикателства и перспективи“ в доклад на тема „Учителя като творец“. Тук е мястото да се потвърди общото усещане от конференцията заради масовостта и експертизата на участниците, че тя може да послужи за импулс за идентифициране, дидактическа рефлексия и най-важното – за изграждане на концепции за справяне с отделните теми и предизвикателства пред съвременното религиозно образование в България, конкретно възникнали заради пандемията и цялостното дигитализиране на образованието.

Моделът, избран за взаимодействие в електронна среда с децата в неделното училище към храм „Света Троица“, е само един първоначален опит за реализация на учебен процес в медийно обусловена среда, при това допълнително активизиран от пандемичната обстановка в световен мащаб. Има огромно поле за усъвършенстване, реализация и оценяване, както на нивото на постигнатите цели, така и на процента устойчивост на знанията. Ето защо сме любопитни да разберем до

каква степен потенциалът на цифровите мрежови медии, в смисъл на използване на разнообразни материали, осигуряване на мултимедийен достъп, насърчаване на сътрудничеството, интерактивност на обучението, гъвкаво планиране на времето и местата за учене, откриване на нови пространства за учене и превръщане на ученето във „все-видимо“ и „все-достъпно“, ще окаже влияние върху процесите на преподаване и учене на учениците и на учителите, ангажирани в религиозното образование.

Мотив може да бъде и всеобщо известния консенсус, че цифровите медии дават възможност за отваряне на процеса на преподаване по много начини, които иначе не биха били възможни. Дидактиката на предмета Религия, както и на неговия конфесионален вариант в неделните училища по вероучение, трябва да догони тези възможности за отваряне и да ги отрази в кръгов процес между предметно – специфичните и предметно – дидактическите области в рамките на концепциите за (религиозно) образование в съвременния дигитализиран свят.

Библиография

Kerres, M. 5. Lernen mit Text, Bild und Ton. In Mediendidaktik: Konzeption und Entwicklung digitaler Lernangebote. Berlin, Boston: De Gruyter Oldenbourg 2018, 169-190. <https://doi.org/10.1515/9783110456837-181>

Label, Silke, Knopf, Julia, Weinberger, Armin (Hg.), Digitalisierung und Bildung. Wiesbaden: Springer VS 2018. DOI 10.1007/978-3-658-18333-2

Nord, I. & Palkowitsch-Kühl, J. „RELab digital: Ein Projekt zu religiöser Bildung in einer mediatisierten Welt“. Zeitschrift für Pädagogik und Theologie, 69(3) (2017), 270-283. <https://doi.org/10.1515/zpt-2017-0031>

Niegemann, Helmut, Weinberger, Armin, Handbuch Bildungstechnologie. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin 2020.